

Magdalena Wanot
Uniwersytet Warszawski
Warszawa

VEGETABILIA VERSUS ANIMALIA. GNIAZDA I PARADYGMATY SŁOWOTWÓRCZE NAZW ROŚLIN I ZWIERZĄT

W artykule zestawiono dwa zbiory gniazd słowotwórczych, których centrami są nazwy roślin oraz nazwy zwierząt. Elementami porównania są ilościowe parametry tych gniazd (liczba gniazd, derywatów i modeli, średnie obciążenie gniazd i modeli itp.) oraz struktura abstrakcyjnych paradygmatów słowotwórczych pierwszego i drugiego taktu, utworzonych dla obydwu badanych grup. W analizie wykorzystane zostanie instrumentarium pojęciowe i metodologiczne opisu gniazdowego.

Istotne dla prowadzonej analizy jest zwłaszcza pojęcie *paradygmatu słowotwórczego*. Termin ten upowszechniła w słowotwórstwie gniazdowym badaczka rosyjska Elena A. Ziemska. Odnosi się on do zbioru formacji na danym taktie derywacyjnym, fundowanych przez ten sam wyraz motywujący. W obrębie pojęcia można wyróżnić *paradygmat konkretny* – zbiór derywatów realizujących potencję słowotwórczą leksemu – a także *paradygmat abstrakcyjny*, który jest uogólnieniem znaczeń kategoryalnych derywatów z pominięciem jednak szczegółowych technik derywacyjnych (Jadacka 2001; Kallas 2003; Zych 2004).

1. Materiał

1.1. Vegetabilia

Termin *roślina* będzie w niniejszych rozważaniach rozumiany tradycyjnie, w sposób wywodzący się ze starożytności (Arystoteles). Do królestwa roślin zostaną zaliczone wszystkie organizmy niebędące zwierzętami, a więc obok roślin naczyniowych także grzyby, mszaki, glony i bakterie. W połowie XVIII w. klasyfikację taką utrzymał szwedzki przyrodnik Karol Linneusz, którego dualistyczny podział na *Vegetabilia* i *Animalia* utrzymał się do początku XX stulecia (Rajski 1994; Szweykowska, Szweykowski 1995).

Dychotomia ta odpowiada obszarom zainteresowania tradycyjnie pojmowanej botaniki i zoologii, ma też odzwierciedlenie w opracowaniach leksykograficznych.

W wykorzystanym jako źródło materiału tomie rzeczownikowym *Słownika gniazd słowotwórczych* (SGS) kwalifikatora *bot.* użyto nie tylko w odniesieniu do wyrazów takich, jak CIS, DYNIA czy IMBIR, lecz także KOZAK, MORSZCZYN czy PŁONNIK (łącznie 168 razy w zbiorze obejmującym 389 haseł, a więc w co drugim gnieździe). Tego, że w językoznawstwie przyjął się stopień ogólności nieco większy niż w naukach biologicznych, dowodzą również takie (skrócone) definicje wyrazów hasłowych w SGS jak choćby GRZYB 1. 'roślina'.

W grupie wybranej do analizy znalazły się nazwy reprezentujące prawie wszystkie gromady organizmów z królestwa *Vegetabilia*, tj. rośliny naczyniowe (np. FORSYCJA, RYŻ, WIECHLINA), mszaki (np. PŁONNIK), paprotniki (np. WIETLICA), glony (np. MORSZCZYN) oraz grzyby (np. SMARDZ, ZASŁONAK).

W SGS odnotowano 389 wyrazów hasłowych będących nazwami gatunków czy – częściej – rodzajów roślin. W materiale do analizy uwzględniono naukowe nazwy lub elementy nazw gatunków (np. *borówka* BRUSZNICA, *dzięgiel* LITWOR, *klon* JAWOR, *pszenica* ORKISZ) i podgatunków (np. BRUKIEW, KARPIEL), nazwy rodzajów (np. BERBERYS, BRZOZA, PRZYŁASZCZKA), wyjątkowo rodzin, gdy określenie wchodzi w skład licznych nazw gatunkowych (np. TRAWA *bermudzka*, *cytrynowa*, *morska*).

Obok nazw naukowych, na ogół wielowyrazowych, w polszczyźnie funkcjonują nazwy pospolite (zwyczajowe) wielu roślin. Także tego typu określenia zaliczono do badanej grupy (np. OBERŻYNA i BAKŁAŻAN zam. *psianka podłużna*). Oprócz tego uwzględniono nazwy potoczne (np. ĆWIKŁA zam. BURAK *ćwikłowy*) oraz regionalne (np. DZIĘCIELINA, zam. KONICZYNA, LUCERNA).

Osobną grupą nazw są określenia odmian uprawnych (hodowlanych), nazywanych kultywarami. Nie są to jednostki taksonomiczne (jak gatunek czy odmiana), ale specyficzne jednostki służące do klasyfikacji roślin uprawnych pod względem cech użytkowych lub estetycznych. W SGS nazwy takie są na ogół opatrywane kwalifikatorem *ogr.* (w badanej grupie dziewięć razy, np. BERA, DYMKA, RENKLODA, SZAMPION). Pod uwagę wzięto ponadto nazwy odmian botanicznych (np. JARMUŻ – KAPUSTA *warzywna*).

W wyodrębnionej grupie można wskazać pary synonimiczne, często o różnej genezie (np. ANEMON – ZAWILEC, DYNIA – BANIA, IRYS – KOSACIEC, KOZAK – KOŻLARZ, KROKUS – SZAFRAN). Pojawiają się również układy hiponimiczne, odpowiadające kolejnym szczeblom taksonomicznym: gatunek – rodzaj, rodzaj – odmiana (np. CZOSNEK – CEBULA, ŚLIWA – CZEREŚNIA).

Niektóre leksemy występują w SGS kilkakrotnie, w kilku, na ogół numerowanych znaczeniach. W przypadku *Vegetabiliów* pod uwagę zostały wzięte wyrazy będące określeniami roślin, a nie ich części i owoców lub produktów z tychże roślin wytworzonych. Rejestr obejmuje więc nazwy drzew (np. BUK 1., MODRZEW 1., SOSNA 1.), ale już nie nazwy drewna z nich uzyskanego (np. BUK 2., MODRZEW 2., SOSNA 2.), a także nazwy roślin owocowych i warzywnych (np. MALINA 1., MELON 1., MIGDAŁ 1.), ale nie nazwy owoców (np. MALINA 2., MELON 2., MIGDAŁ 2.). Podobnie jest w przypadku uwzględnionych nazw roślin przyprawowych (np. PIEPRZ 1., RUMIANEK 1., SZALWIA 1.), w przeciwieństwie do nazw przypraw (np. PIEPRZ 2.) lub naparów (np. RUMIANEK 2., SZALWIA 2.).

Czasem jednak w słowniku brak rozróżnienia na nazwę rodzaju czy gatunku oraz nazwę owocu (np. CZEREŚNIA, MANGO). Zdarzyło się również, że w pierwszym (i jedynym botanicznym) znaczeniu wystąpiła nazwa owocu (DAKTYL 1.), funkcjonująca potocznie także jako określenie gatunku rośliny (*palma daktylowa*).

Warto jeszcze zwrócić uwagę na parę ARCYDZIĘGIEL i DZIĘGIEL. Wyrazy te odnoszą się do tego samego desygnatu – chronionej rośliny z rodziny selerowatych występującej na terenach górzystych i wilgotnych. Obydwa przywołane określenia funkcjonują wymiennie, podobnie zresztą jak inne nazwy zwyczajowe i ludowe (np. *anżelika*, *dzięgiel lekarski*, *dzięgiel wielki*, *anielskie ziele*, *archangielski [sic!] korzeń*, *anielski korzeń*). W SGS hasło ARCYDZIĘGIEL zawiera tylko jeden derywat – *arcydzięglowy*, tymczasem przy hasle DZIĘGIEL pojawiają się przymiotnik *dzięgielowy* (realizujący model S,S!) oraz onomazjologiczny derywat *arcydzięgiel*. Są to zapewne potknięcia leksykograficzne.

Do omawianej grupy nie weszły nazwy roślin reprezentujące inne, zwłaszcza wyższe niż rodzaj jednostki taksonomiczne (np. PAPROĆ – określenie klasy), typy, wyróżniane na podstawie innej niż taksonomiczna (np. KSEROFIT – określenie rośliny sucholubnej), lub nazwy grup roślin wyodrębniane ze względu na cechy użytkowe (np. ZBOŻE), a także nazwy organów i elementów roślin (np. KWIAT).

1.2. *Animalia*

Królestwo zwierząt liczy przeszło milion gatunków. Poszczególne nazwy (w taksonomii: rodzaje) – użyteczne w badaniach językoznawczych i wykorzystane także w niniejszej analizie – różnią się na ogół dodatkowym określeniem gatunkującym (np. *KREWETKA tygrysia*, *kwiatowa*, *biała*, *pełnomorska*, *królewska*), w tym badaniu pomijanym. Podobnie więc jak w wypadku roślin analizowana grupa wyrazów hasłowych nie jest jednorodna pod względem taksonomicznym. Kwalifikatorem *zool.* opatrzonych jest 138, a więc około 40% haseł.

Ze *Słownika gniazd słowotwórczych* wyekscerpowano 368 nazw rodzajów i gatunków zwierząt. Wyrazy te są nazwami organizmów należących do niemal wszystkich gromad lub typów, tj.: ssaków (np. *CHART*, *MERYNOS*, *TYGRYS*), ptaków (np. *KSZYK*, *ŁABĘDŹ*, *ŚLEPOWRON*), gadów (np. *KROKODYL*, *ZASKRONIEC*, *ZÓŁW*), płazów (np. *ROPUCHA*, *TRASZKA*, *ŻABA*), ryb (np. *PSTRĄG*, *SIEJA*, *STYNKA*), a także jamochłonów (np. *CHELBIA*, *STULBIA*, *UKWIAŁ*), stawonogów (np. *HOMAR*, *TRZMIEL*, *WIJ*), mięczaków (np. *MAŁŻ*, *SZCZEŻUJA*, *WINNICZEK*), pierwotniaków (*AMEBA*) oraz robaków¹ (np. *GLISTA*, *OWSIK*, *SOLITER*).

Obok nazw rodzajowych i gatunkowych do badanej grupy zaliczono nazwy reprezentantów ras, a więc należące do dawnej kategorii systematycznej, współcześnie zastąpionej podgatunkiem. Uwagę zwracają przede wszystkim liczne rasy psów (np. *POINTER*, *RATLER*, *TERIER*) oraz koni (np. *KUC*, *MUSTANG*).

¹ Przystarzałe dziś określenie *robaki* odnosiło się niegdyś do różnych grup bezkręgowców, m.in. płaźniców, obleńców, pierścienic. Obecnie nie jest to jednostka systematyczna, tu została ona jednak przywołana ze względu na swoją dość dużą ogólność oraz znaczną pojemność semantyczną.

W omawianej grupie nazw można znaleźć wiele par synonimicznych (np. BORSUK – JAŻWIEC, DORSZ – WAŁLUSZ, JASZCZUR – SALAMANDRA, TRASZKA – TRYTON) lub hiponimicznych (np. KROKODYL – ALIGATOR, PIES – DOG), często o różnej genezie. Hiponimy i hiperonimy odpowiadają nierzadko relacji taksonomicznej rodzaj – gatunek (np. KACZKA – EDREDON, WIELBŁĄD – DROMADER).

Z leksemów, które występują w SGS kilkakrotnie, wybrano jedynie te, które faktycznie są nazwami zwierząt futerkowych (na ogół w pierwszym ze znaczeń, np. OPOS 1., LIS 1., SOBÓL 1.), a nie określeniami futra tych zwierząt (OPOS 2., LIS 2., SOBÓL 2.).

W analizie nie wzięto pod uwagę zwyczajowych nazw samców i samic (np. KNUR, KOBYŁA, KOKOSZ, SUKA), w tym również określeń środowiskowych, zwłaszcza łowieckich (np. BASIOR ‘samiec wilka’, CIECIORKA ‘samica cietrzewia’, KLĘPA ‘samica jelenia’, KOT 4. ‘zając’). Nie uwzględniono nazw istot niedoroslých (np. PROSIĘ, WARCHLAK) ani nazw stadiów rozwojowych (np. LARWA, ŻYWIK). Pominięto również wyrazy odpowiadające jednostkom taksonomicznym wyższym niż rodzaj czy gatunek, a więc królestwu (ZWIERZE), gromadzie (np. GAD, OWAD, PTAK) czy rządowi (np. MOTYL).

2. Charakterystyka gniazdowa materiału

Grupa nazw roślin obejmuje – jak wspomniano – 388 wyrazów hasłowych. W tym zbiorze derywaty tworzy 249 leksemów (64,17%), podczas gdy 139 wyrazów (35,83%) pozostaje nieaktywnych słowotwórczo. Fundowane są łącznie 803 wyrazy pochodne, co daje średnio 2,07 derywatu przypadającego na jedną podstawę (także nieproduktywną) albo 3,22 derywatu, jeśli uwzględnić tylko gniazda zawierające co najmniej jeden wyraz pochodny.

W SGS znalazło się również 368 nazw zwierząt będących ośrodkami gniazd. Liczba ta jest w zasadzie porównywalna z liczbą haseł roślinnych, podobnie zresztą jak proporcja leksemów aktywnych słowotwórczo do podstaw nietworzących derywatów. Jest to odpowiednio 238 oraz 130 wyrazów (64,67% oraz 35,33%). Zbiór derywatów obejmuje w sumie 1112 formacji, a średnie obciążenie gniazda wynosi 3,02 wyrazu albo 4,67 wyrazu w przypadku gniazd aktywnych.

Jak zatem widać, obydwie badane grupy mają zbliżoną liczebność. Nieznacznie więcej jest nazw roślin, niemniej tworzą one przeciętnie mniej derywatów niż nazwy zwierząt. Wiele jest w obu zbiorach wyrazów obcego pochodzenia (np. FILODENDRON, KANNA, SALSEFIA; KAKADU, KUGUAR, LANGUSTA) i/lub o skomplikowanej strukturze, przypominającej nieraz formacje już derywowane (np. MUCHOTRZEW, NAPARSTNICA, POŁONICZNIK; KOSZENILA, OGOŃCZYK, RANIUSZEK). Sprawia to, że wyrazy te z trudem poddają się (dalszym) zabiegom słowotwórczym.

Wśród podstaw roślinnych fundujących derywaty większość stanowią wyrazy, od których utworzono niewiele nowych formacji: jedną (98 haseł – 39,36%, np. MIRABELKA, PODBIAŁ, ŻYWOKOST), dwie (59 – 23,69%, np. CZEREMCHA, KOZLEK, PINIA) lub trzy (30 – 12,05%, np. DYNIA, REZEDA, WIĄZ). Pozostała jedna czwarta wyrazów hasłowych tworzy gniazda większe, choć i tak maksymalnie kilkunastoderywatowe.

Do tych największych należy 11 gniazd (4,42%): BRZOZA, BURAK, CHMIEL, CYTRYNA, GRUSZA, JABŁOŃ, JODŁA, KAPUSTA, LIPA, OLCHA, ŚLIWA. Zupełnym wyjątkiem jest gniazdo wyrazu DĄB zawierające 30 derywatów.

Nietrudno dostrzec dość dużą homogeniczność wyodrębnionej grupy. Dominują tu nazwy drzew, z których pozyskuje się owoce i/lub drewno (nazwy owoców i drewna to ważne kategorie słowotwórcze w grupie roślin), a także popularne – i na ogół rodzime – rośliny owocowe i warzywne, uprawiane w ogródkach lub na polach oraz znajdujące szerokie zastosowanie w przemyśle.

W zbiorze nazw zwierząt jedynie nieco ponad połowa leksemów tworzy gniazda najmniejsze: z jednym (66 – 27,73%, np. BULDOG, KOLIBER, REKIN), dwoma (45 – 18,91%, np. KANAREK, OSTRYGA, SZOP), lub trzema (21 – 8,82%, np. GAWRON, PSTRĄG, WIEWIÓRKA) derywatami. Trzykrotnie więcej niż w grupie nazw roślin – 31 (13,02%) – jest natomiast gniazd większych, o dwucyfrowej liczbie derywatów. Po kilkanaście formacji pochodnych zawierają gniazda: BARAN, BOCIAN, GOŁĄB, INDIK, JELEŃ, KACZKA, KARP, KROWA, LEW, LIS, MAŁPA, MRÓWKA, MYSZ, NIEDŹWIEDŹ, ORZEL, OSIOŁ, PSZCZOŁA, SĘP, ŚWINIA, WĄŻ, WILK, ŻABA, ŻUBR, powyżej 20 zaś (maksymalnie 43): GEŚ, JEŻ, KOŃ, KOT, KOZA, KURA, PAJĄK, PIES.

Wysokiej aktywności słowotwórczej wymienionych wyrazów sprzyjają zarówno ich prosta budowa (przeważnie jednosylabowość), jak i znaczne rozpowszechnienie – są to wszak nazwy zwierząt domowych i udomowionych, od dawna towarzyszących człowiekowi.

W grupie nazw roślin wyrazy pochodne zostały utworzone według 19 modeli, przy czym 95% wszystkich formacji realizuje jeden z pięciu nominalnych schematów słowotwórczych: S,S (302 derywaty – 37,62%, np. *dąbek*, *fasolisko*); S,Ad (290 derywatów – 36,13%, np. *aloesowy*, *cyprysowaty*); S,Ad,S (71 derywatów, 8,84%, np. *figowiec*, *grochowianka*); S,S,Ad (54 derywaty – 6,73%, np. *grabinowy*, *jabłkowaty*) oraz S,S,S (41 derywatów – 5,12%, np. *jedlinka*, *ols*).

Najaktywniejsze, tworzące 3/4 wyrazów, są dwa modele pierwszego taktu. Żaden z pozostałych 14 schematów nie przekracza natomiast progu 1,5%. Można więc mówić o znacznej typowości tworzonych derywatów oraz o ich nieskomplikowanej strukturze słowotwórczej. Wśród derywatów rzeczownikowych przeważają zdrobnienia (np. *fiolteczek*, *koniczynka*), nazwy kwiatów i owoców (np. *piniole*, *tarka*), nazwy drewna (np. *cisina*, *jedlina*), nazwy botaniczne lub zoologiczne, w tym – o motywacji onomazjologicznej (np. *głogowiec*, *jarzębina*, *jemioluszka*), w grupie adiektywnej z kolei – typowe przymiotniki relacyjne (np. *jaśminowy*, *kalafiorowy*).

Najliczniej reprezentowane są modele rzeczownikowe – stanowią one około 40% ogółu schematów i posłużyły do utworzenia nieco ponad połowy wszystkich formacji. Pięć modeli przymiotnikowych jest reprezentowanych przez około 44% derywatów. W zbiorze można także znaleźć zupełnie wyjątkowe poświadczenia struktur czasownikowych, zbudowanych według czterech różnych modeli (2,12%, np. *chmielić*, *dębić*). Przysłówki, powielające dwa modele, są jeszcze rzadsze (poniżej 1%, np. *buraczkowo*, *liliowo*).

W zbiorze nazw zwierząt realizowanych jest 17 modeli, przy czym niemal 87% wyrazów pochodnych utworzono za pomocą czterech z nich. Te schematy nominalne odpowiadają w zasadzie najpopularniejszym modelom z grupy nazw roślin: S,S

(526 derywatów – 47,3%, np. *baranek, delfinarium*), S,Ad (297 derywatów – 26,7%, np. *gronostajowy, koczkodani*), S,S,S (85 derywatów – 7,64%, np. *kureczka, podkoniusz*) oraz S,Ad,S (57 derywatów – 5,13%, np. *łasicowate, myszatość*).

W tym zbiorze – analogicznie do grupy nazw roślin – do utworzenia przeważającej większości derywatów posłużyły dwa nominalne modele pierwszego taktu. Progu 1,5% nie przekroczyło 11 schematów. Można więc stwierdzić, że budowa słowotwórcza wyrazów fundowanych od nazw zwierząt również nie jest skomplikowana ani nietypowa. Dominują rzeczownikowe nazwy miejsc (np. *bażanciarnia, owczarnia*) oraz istot niedorosłych (np. *niedźwiadek, pelikaniątko*), inne nazwy zoologiczne lub botaniczne (np. *osłomul, pluskwiak*), a także przymiotniki relacyjne (np. *gęsi, nietoperzowy*).

Najliczniejsze są ponownie modele rzeczownikowe, powielane przez ponad 60% ogółu formacji. Pięć modeli przymiotnikowych jest natomiast realizowanych przez 1/3 derywatów. Czasowników jest nieco więcej niż w grupie nazw roślin, bo około 5%. Dało się tu wyodrębnić cztery różne modele (np. *osowieć, ślimaczyć się*). Symboliczny (rzędu 1,5%) jest udział przysłówków (np. *tchórzowato, wydrowato*).

Ogólnie więc można powiedzieć, że pod względem strukturalnym analizowane wyrazy pochodne składają się na zbiór zróżnicowany i niejednorodny, z wyraźnie rysującymi się dysproporcjami między dominującą grupą nominalną a szczątkowo obecną grupą werbalną. Procesy słowotwórcze w obrębie obydwu zbiorów charakteryzują się prostotą i znaczną typowością, co jednak nie dziwi, jeśli wziąć pod uwagę charakter semantyczny wyrazów bazowych.

3. Paradygmaty słowotwórcze

Na podstawie analizy ilościowej można orzec, że słowotwórcze paradygmaty konkretne nazw roślin oraz nazw zwierząt będą zredukowane jedynie do części nominalnej, a zatem będą obejmować tylko derywaty rzeczownikowe oraz przymiotnikowe. Kategorie semantyczno-słowotwórcze (por. GWJP), do których należą wyrazy pochodne w analizowanych gniazdach, składają się na paradygmaty abstrakcyjne badanych zbiorów. Paradygmaty te zostały przedstawione na schematach – odpowiadają tym paradygmatom zacieniowane pola tabel 1 i 2. Przykłady podane przy każdej kategorii są natomiast elementami paradygmatów konkretnych.

Paradygmaty skonstruowane dla obydwu grup w znacznej części się pokrywają, co oznacza, że derywaty utworzone zarówno od nazw roślin, jak i od nazw zwierząt należą do niemal identycznych (analogicznych) kategorii słowotwórczo-semantycznych. Mimo bowiem zdecydowanych różnic biologicznych między roślinami a zwierzętami pod względem językowym nazwy tych organizmów są w dużej mierze jednorodne, a więc między innymi podlegają zbliżonym przekształceniom słowotwórczym.

W zbiorze nazw roślin na pierwszym taktie wyodrębniono dziewięć kategorii rzeczownikowych (w tym jedną odnoszącą się do derywatów złożonych) oraz dwie kategorie przymiotnikowe. Cztery grupy kategoriale formacji rzeczownikowych (nazwy deminutywne, botaniczne i zoologiczne nazwy gatunkowe, nazwy części ro-

ślin, nazwy temporalne) oraz obydwie grupy derywatów przymiotnikowych (przymiotniki relacyjne i porównawcze jakościowe) mają swoją kontynuację na takcie drugim.

Wyrazy fundowane od nazw zwierząt powielają 10 kategorii słowotwórczo-semantycznych oraz – analogicznie – dwie kategorie przymiotnikowe. W miejsce kategorii rzeczownikowych swoistych dla nazw roślin (nazwy części roślin, nazwy temporalne, nazwy materiałowe) pojawiły się cztery kategorie charakterystyczne tylko dla derywatów od nazw zwierząt (nazwy samic, nazwy samców, nazwy istot niedorosłych, odobiektove nazwy subiektów). Pozostałych siedem kategorii (nazwy ekspresywne: deminutywne i augmentatywne, botaniczne i zoologiczne nazwy gatunkowe – derywaty proste i złożone, odmateriałowe nazwy rezultatów, nazwy miejsc, nazwy zjawisk charakteryzowanych przez relację do przedmiotu) powtarza się w obydwu analizowanych grupach.

Zdrobnienia nazw roślin i zwierząt tworzą grupę bardzo liczną. Budowane za pomocą typowych formantów (-ek/-ik/-yk, -ka), mogłyby być tworzone od wielu innych wyrazów hasłowych, w SGS nieaktywnych słowotwórczo, o ile nie stoją temu na przeszkodzie względy morfologiczne lub fonetyczne (por. potencjalne, nieujęte w SGS: *grabik*, *szafranek*, *homarek*, *tapirek*, ale: KLAPSA → *klapska?, WILGA → *wilzka?). Niepełna potencjalność tego typu derywatów jest podyktowana również przyczynami pozajęzykowymi. Stosunkowo niewiele bowiem można znaleźć kontekstów, w których pieszczotliwie by się mówiło o egzotycznych roślinach czy zwierzętach. Tymczasem w wypadku organizmów, zwłaszcza zwierząt, towarzyszących człowiekowi na co dzień (i sprzyjających mu) bogactwo deminutywów jest duże (por. *kaczuchna*, *kaczusia*, *kaczuszka*; *kozunia*, *kózka*).

Zgrubienia pojawiają się w analizowanych grupach nieco rzadziej, na ogół w odniesieniu do roślin i zwierząt z różnych względów nie lubianych, tj. chwastów, pasożytów, szkodników (np. *koniczynisko*, *trawsko*, *komarzysto*, *muszysto*), lub okazów dużych (np. *dębisko*, *buraczysto*, *kocisko*, *krowisko*).

Na całej serie wyrazów składają się odzwierzęce nazwy samców lub samic oraz istot niedorosłych. Tworzone za pomocą przyrostków (np. *jelonek*, *karpik*, *orlątko*) lub przy użyciu formantu paradygmatycznego (np. *gąsię*, *jaskółczę*), pozwalają na przenoszenie tych mechanizmów doraźnie także na wyrazy odnotowane w SGS jako nietworzące tego typu derywatów (por. *kreciątko*, *łabędziątko*). Należy jednak pamiętać, że w polszczyźnie funkcjonuje również szereg wyrazów nie pochodnych służących do określenia „płci” lub młodych zwierzęcia (np. *klacz*, *knur*, *prosię*, *warchlak*). W świecie roślin wyrazom pochodnym tego typu odpowiadają nazwy elementów roślin, np. kwiatów lub owoców (np. *cebulka*, *śliwka*, *tarka*).

Ważną kategorią wśród derywatów od nazw roślin i zwierząt są nazwy innych organizmów biologicznych zarówno roślinnych, jak i zwierzęcych, niezależnie od biologicznej reprezentacji desygnatu nazwy. Formacje te są tworzone w sposób prosty (np. *lnicznik*, *jodłowiec*, *psianka*, *siewnica*) lub złożony (np. *chmielgrab*, *poświerka*, *ślonoorośl*, *mucholówka*). Od tych nazw mogą się systemowo tworzyć przymiotniki relacyjne (np. *jarzębinowy*, *okoniopstragowy*), a także deminutywa (np. *jarzębinka*).

W obydwu grupach powtarza się pojemna kategoria nazw miejsc. Określenia te odnoszą się przykładowo do nazw pól, na których uprawia się dany gatunek roślin (np. *grochowisko*, *lnisko*, *marchwisko*), nazw lasów lub sadów porośniętych określonym gatunkiem drzew (np. *dąbrowa*, *olszyna*, *śliwnik*), nazw budynków do hodowli specyficznych gatunków roślin lub zwierząt (np. *malinnik*, *morelarnia*, *pieczarkarnia*, *delfinarium*), nazw pomieszczeń przetwórczych (np. *buraczarnia*, *chmielarnia*), nazw łowieckich (np. *bobrowisko*) itp.

Wśród nazw zjawisk charakteryzowanych przez relację do przedmiotu wyróżnić należy przede wszystkim nazwy medyczne – określenia chorób i dolegliwości wywołanych przez szkodliwe rośliny bądź pasożyty zwierzęce (np. *owsica*, *wszawica*) lub objawami przypominających efekt oddziaływania pewnych roślin lub zwierząt (np. *pokrzywka*). Wyrazy pochodne reprezentujące drugi z przywołanych przypadków można zaliczyć do derywatów onomazjologicznych.

Onomazjologiczny charakter mają również nazwy miesięcy (*lipiec*, *wrzesień*) utworzone od nazw roślin kwitnących w danej porze roku. Na uwagę zasługują ponadto określenia *kwiecień*, pochodzące od podstawy *KWIAT*, oraz *czerwiec*, derywowane od leksemu *CZERW* oznaczającego typ beznogiej larwy. W przeciwieństwie do większości grup nazw kategoria ta ma skończoną liczbę elementów. Od jej reprezentantów można w sposób systemowy tworzyć przymiotniki relacyjne.

Nazwy potraw (np. *sałatka*), napojów i alkoholi (np. *cytrynada*, *dereniak*) oraz innych produktów wytworzonych ze składników roślinnych i zwierzęcych (np. *gryczanka*, *jęczmionka*, *jagodzianka*) należą do kategorii odmateriałowych nazw rezultatów. Część tych określeń może być derywowana od przymiotników (np. *piołunówka*, *pomidorówka*, *ryżówka*, *żytniówka*), znajdują się więc te formacje jako nazwy subiektów w paradygmacie nazw roślin drugiego taktu.

Charakterystyczną grupę tworzą wyrazy z formantem *-ina/-yna* pochodzące od nazw drzew. Są to określenia drewna z nich uzyskiwanego (np. *cisina*, *modrzewina*, *orzeszyna*, *świerczyna*), zaliczone do kategorii nazw materiałowych. W przypadku nazw zwierząt kategorię tę reprezentują nazwy mięsa otrzymanego z określonych gatunków zwierząt hodowlanych (np. *konina*, *kozina*, *kurzyna*, *sarnina*, *świnina*).

Analiza ilościowa wykazała już, że bardzo pojemną i produktywną kategorię stanowią w obydwu badanych zbiorach wyrazów przymiotniki pierwszego taktu: relacyjne i w nieco mniejszym stopniu porównawcze. Dają się one doraźnie tworzyć od niemal wszystkich nazw (por. nieujęte w SGS *eukaliptusowy*, *żywotnikowy*, *aligatorowy*, *kormoranowy*). Uwagę zwracają przymiotniki z formantem *-owaty*, ulokowane na pierwszym i drugim taccie, od nich bowiem tworzone są paradygmatycznie całe serie nazw rodzin (np. *imbirowate*, *wawrzynowate*, *kokainowate*, *salamandrowate*, *zajacowate*, *kunowate*).

Tabela 1. Paradigmat słowotwórczy nazw roślin

		Takt pierwszy		Takt drugi	
		kategoria semantyczno-słowotwórcza	przykłady	kategoria semantyczno-słowotwórcza	przykłady
nazwy roślin	rzeczowniki	nazwy deminutywne	<i>czosneczek, kalarepka, kaparek, koperek, truskaweczka</i>	nazwy deminutywne	<i>choineczka, traweczka</i>
				przymiotniki relacyjne	<i>koperkowy</i>
		nazwy augmentatywne	<i>buraczysko, koniczynisko, majeran, szczypior, trawsko</i>		
		botaniczne i zoologiczne nazwy gatunkowe	<i>agrestnik, echinokaktus, bobik, goździeniec, grochodrzew, kawowiec, lnica, pszenżyto</i>	nazwy deminutywne	<i>jarzębinka</i>
				przymiotniki relacyjne	<i>jarzębinowy</i>
		nazwy części roślin (owoców, kwiatów itp.)	<i>gruszka, jabłko, śliwka, tarka</i>	nazwy deminutywne	<i>jabłuszko, makóweczka</i>
				przymiotniki relacyjne	<i>jabłkowy, śliwkowy</i>
		nazwy temporalne	<i>lipiec, wrzesień</i>	przymiotniki relacyjne	<i>lipcowy, wrześniowy</i>
		odmateriałowe nazwy rezultatów	<i>cytrynada, owsianka, paprykarz, sałatka</i>		
		nazwy materiałowe	<i>buczyna, cisina, klonina, świerczyna</i>		
	nazwy miejsc	<i>brzezina, chmielarnia, dąbrowa, grochowisko, kapustnik, konopisko, storczykarnia</i>			
	nazwy zjawisk charakteryzowanych przez relację do przedmiotu	<i>pokrzywka, prosówka</i>			
	przymiotniki	przymiotniki relacyjne	<i>bawelniany, kardamonowy, kronselski, macierzankowy</i>	nazwy abstrakcyjnych cech	<i>bluszczowość</i>
				nazwy miejsc	<i>jęgodowisko</i>
nazwy subiektów				<i>kałafiorówka, kapuśniak, marchwianka, morelówka</i>	
przymiotniki porównawcze jakościowe		<i>burakowaty, cebulasty, kaktusowaty, niecierpkowaty</i>	nazwy rodzin i klas roślin	<i>bukspanowate, imbirowate, kosaćcowate</i>	

Tabela 2. Paradygmat słowotwórczy nazw zwierząt

		Takt pierwszy		Takt drugi	
		kategoria semantyczno-słowotwórcza	przykłady	kategoria semantyczno-słowotwórcza	przykłady
nazwy zwierząt	rzeczowniki	nazwy deminutywne	<i>bizonek, charcik, fląderka, jaskółeczka, kozunia, ląteczka, wiewióreczka</i>	nazwy deminutywne	<i>koteczek, kureczka, muszeczka, pszczołeczka</i>
		nazwy augmentatywne	<i>komarzysko, kocisko, kocur, krówsko, niedźwiedzisko</i>		
		botaniczne i zoologiczne nazwy gatunkowe	<i>bączek, karpio karaś, jeżyna, koralowiec, koziorożec</i>	nazwy deminutywne	<i>jeżynka, sikoreczka, sóweczka</i>
				przymiotniki relacyjne	<i>jeżynowy</i>
		nazwy samic	<i>bawolica, bocianica, gołębica, kotka, orlica, wielbłądzica</i>		
		nazwy samców	<i>gęsior, kaczor, kozioł</i>		
		nazwy istot niedorosłych	<i>bawolątko, borsuczę, czaplątko, kanię</i>	nazwy deminutywne	
				przymiotniki relacyjne	
		odbiektowe nazwy subiektów	<i>gęsiarka, gołębiarz, jeleniarz, lisiarz, owczarz, sokolnik</i>		
		odmaterialowe nazwy rezultatów	<i>gęsina, oślina, świnina</i>		
	nazwy miejsc	<i>bażanciarnia, bobrowisko, delfnarium, gołębnik</i>			
	nazwy zjawisk charakteryzowanych przez relację do przedmiotu	<i>amebiaza, owsica, wszawica</i>			
	przymiotniki	przymiotniki relacyjne	<i>antylopi, byczkowy, hipopotamowy, konny, mułowy, ślimaczy</i>		
przymiotniki porównawcze jakościowe		<i>ameboidalny, bocianowaty, jarzębiaty, krowiasty</i>	nazwy rodzin i klas zwierząt	<i>jeżowate, kraskowate, kunowate, narzępikowate</i>	

Zakończenie

Królestwo roślin oraz królestwo zwierząt cechują się w przyrodzie znaczną różnorodnością gatunków i odmian. Aż takiego zróżnicowania nie da się jednak dostrzec na poziomie językowym, konkretnie zaś: słowotwórczym. Obydwa analizowane zbiory wykazały się znaczną homogenicznością mechanizmów derywacyjnych oraz fundowanych formacji.

Ograniczona jest jednak aktywność słowotwórcza tego typu podstaw. Wpływają na to zarówno skomplikowanie formalne leksemów fundujących (wielosylabowość), jak i stopień przyswojenia konkretnych nazw. Znajduje tu odzwierciedlenie zasada, że to, co bliskie i lepiej poznane, jest też w większej mierze wykorzystywane słowotwórczo. Liczniejsze będą więc derywaty od nazw roślin owocowych i warzywnych oraz zwierząt domowych niż od nazw bardziej egzotycznych przedstawicieli flory i fauny.

Znamienne jest to, że paradygmaty słowotwórcze skonstruowane dla obydwu grup obejmują jedynie część nominalną. Od nazw roślin i zwierząt tworzone są więc przeważnie rzeczowniki i przymiotniki, śladowa jest natomiast obecność czasowników i przysłówków. Stosunkowo niewielka jest też łączna liczba kategorii słowotwórczo-semantycznych pierwszego taktu powielanych przez wyrazy utworzone od nazw roślin i nazw zwierząt (odpowiednio 11 i 12).

Pod względem charakteru słowotwórczego badane zbiory są dość produktywne, o czym decyduje obecność kilku struktur seryjnych: botanicznych i zoologicznych nazw gatunkowych (których liczba wzrasta wraz z postępem nauki), nazw istot niedorosłych, przymiotników relacyjnych i porównawczych jakościowych itp.

Jak pokazała przeprowadzona analiza, semantyka leksemu bazowego znacząco oddziałuje na typ abstrakcyjnych paradygmatów rzeczownikowych. Projektowane zbiorcze badania gniazd w obrębie tej części mowy pozwolą właściwie ocenić siłę i zakres tych związków.

Literatura

- JADACKA H., 2001, *Wstęp do Słownika gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*, Kraków, s. 7–32.
- KALLAS K., 2003, *Struktura gniazd słowotwórczych konstituowanych przez rzeczowniki nazywające państwa (kraje)*, [w:] M. Skarżyński (red.), *Słowotwórstwo gniazdowe: historia, metoda, zastosowania*, Kraków, s. 64–85.
- GWJP: R. Grzegorzyczkowa, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa 1998.
- RAJSKI A., 1994, *Zoologia*, t. 2: *Część systematyczna*, Warszawa.
- SGS: *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*, t. 2: H. Jadacka i in., *Gniazda odrzeczownikowe*, Kraków 2001.
- SZWEJKOWSKA A., SZWEJKOWSKI J., 1995, *Botanika*, t. 2: *Systematyka*, Warszawa.
- ZYCH A., 2004, *Paradygmat słowotwórczy jako jednostka badań konfrontatywnych*, [w:] P. Czerwiński, H. Fontański (red.), *Język rosyjski w konfrontacji z językami Europy w aspekcie lingwokulturoznawczym*, Katowice, s. 129–141.

***Vegetabilia versus Animalia. Comparative Characteristics
of Derivational Nests and Paradigms of Names of Plants and Animals***
Summary

The aim of the paper is to analyze semantic and word-formation categories of words located in derivational nests constituted by names of plants and animals. The result of the analysis is the construction of abstract derivational paradigms of words located at the first and second tact. The research has shown that both paradigms are similar: they are composed of nominal parts of speech (nouns and adjectives only), and they include 11 and 12 categories, respectively. Both analyzed groups are specific due to several serial structures (e.g. names of male and female or young specimens, other botanical and zoological names, relation adjectives) and because of extended homogeneity of derivative types.